

ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ ЙИЛЛАРИДА БУХОРОДА ИЛМ ВА ФАН (БУХОРО ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ МИСОЛИДА)

Дилрабо Шомуродовна Муродова

Бухоро давлат университети Бухоро тарихи кафедраси ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Бухоро Давлат Университетининг иккинчи жаҳон уруши йилларидаги фаолияти Бухоро вилоят давлат архиви фондлари асосида ёритилади. Бухоро вилоятидаги ягона олийгоҳ сифатида уруш йилларида фронт ва фронт орти жараёнларидаги иштироки архив ҳужжатлари асосида тадқиқ этилади.

Калит сўзлар: Педагогика институти, архив, фондлар, ҳужжатлар, тарихий тадқиқотлар, бинолар, ўтмиш, хотира.

SCIENCE AND SCIENCE IN BUKHARA DURING THE SECOND WORLD WAR (ON THE EXAMPLE OF BUKHARA PEDAGOGICAL INSTITUTE)

Dilrabo Shomurodovna Murodova

Teacher of Bukhara History Department, Bukhara State University

ABSTRACT

In this article, the activities of the Bukhara State University during the Second World War will be covered on the basis of the funds of the Bukhara Regional State Archive. As the only university in Bukhara region, its participation in the processes of front and front Army during the war years will be investigated on the basis of archival documents.

Keywords: Pedagogical Institute, archive, funds, documents, historical research, buildings, past, memory.

КИРИШ

Инсон, миллат ва халқ хотира туйғуси билан барҳаётдир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганларидек: "Буюк тарихда ҳеч нарса изсиз қолмайди. Ухалқнинг қонида, хотирасида сақланади. Амалий ишларида намоён бўлади. Шунинг учун у қудратлидир"[1]. Бухоронинг ҳар бир қарич ери, ҳар бир тарихий ва маданий обидаси бу ерлик аҳолининг буюк иқтидори ва яратувчилик салоҳиятидан, юксак тараққиёт, илму маърифат, маънавият ва маданият, фалсафа ва дин равнақи йўлидан дарак беради.

Бухоро ўз даврида илм-фан, маърифат ва маданият марказларидан бирига айланиб, бу шаҳарда диний ва дунёвий илмлар ривож топган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТАДОЛОГИЯСИ

XX асрнинг 40 – йилларида Бухоро вилоятидаги олий ва ўрта таълим муассасалари фаолияти ҳақидаги вилоят партия ташкилоти ҳисоботларида Бухоро шаҳрида Педагогика ва Ўқитувчилар институти, педагогика билим юрти, қишлоқ хўжалик техникуми, фельдшерлик ва мусиқа мактабларида 2000 га яқин талабалар таҳсил олаётганлиги қайд этилган. Масалан, Бухоро Педагогика институти 1940 – 1948 йилларда 1187 нафар ўқитувчиларни тайёрлагани, шундан 665 нафари ўзбекларни ташкил этиши, 1944 – 1948 йилларда эса бу олийгоҳ тайёрлаган 179 нафар мутахассис ўзбек хотин – қизлари эканлиги, шулардан 38 нафари институт ўқитувчилари, катта ўқитувчилар ва доцентлари сифатида фаолият юритаётганлиги таъкидланган. 40 – йилларда ўзбек хотин – қизларини олий ва ўрта таълим муассасаларига жалб этиш вилоят таълим тизимидаги энг долзарб муаммолардан бири эканлиги ҳам алоҳида қайд этиб ўтилган. Зиёли ва ўқимишли аёллар орқали ўзбек хотин – қизларини саноат корхоналаридаги ишчи ўринларига жалб этиш мақсади кўзланганлаги ҳисоботларда яққол кўзга ташланади. Шу билан биргаликда олий таълим тизимида кадрлар етишмовчилиги муаммоси ҳам жиддий масала бўлиб, институтда бирорта ҳам профессорнинг йўқлиги алоҳида қайд этиб ўтилган[2].

1941 ўқув йили биринчи ярмидаги Бухоро Педагогика Институтининг ҳисоботларида 1941 йилда институтда 1 нафар профессор, 10 нафар доцент, 6 нафар фан номзоди, 40 нафар катта ўқитувчи ва ўқитувчилар фаолият юритганлиги кўрсатиб ўтилган. Кўрсатилган муддатда институт директори Давлат – Юсупов раҳбарлигида ўқув режанинг 96,7% га бажарганлиги, ҳамма кўрсаткичлар бўйича эса институтда етакчи ўринни физика – математика факультети эгаллаганлиги ҳужжатларда алоҳида қайд этиб ўтилган. 1941 йил 1 сентябрда институтда 478 нафар талаба таҳсил олган бўлиб, битирув имтиҳонларини эса 182 нафар битирувчи муваффақиятли топширганлиги, 1941 – 1942 ўқув йилида олийгоҳдаги мавжуд 14 та гуруҳдан 277 нафар талаба педагогик амалиётга чиққанлиги архив манбаларида акс эттирилган[3]. Бундан ташқари 1941 йилда институт ҳузурида фаолият юритган болалар боғчасининг ҳисоботлари, ҳисоб-китоб ҳужжатлари ҳам вилоят архиви захираларида сақланмоқда. Университет фондидаги ҳужжатлар кўздан кечирилганда Марказий ва Республика ҳукуматнинг олий таълим бўйича қабул қилган барча ҳужжатлари сақланганлиги, уларнинг ижроси ҳам институт раҳбарияти томонидан сўзсиз бажарилганлигининг гувоҳи бўлди. Таълим – тарбия жараёнларидан ташқари олийгоҳда фронт учун иссиқ кийим – кечаклар тайёрловчи тикувчилик

устахонасининг фаолияти ҳам йўлга қўйилган экан. Бу устахонадаги иш жараёни талабалар томонидан амалга оширилган[4]. Уруш бошланган даврда институт 4 та ўқув биносига эга бўлиб, 1 бинода табиий фанлар факультети, 2 бино собиқ адабиёт факультетининг биноси бўлиб, бу даврда бино шаҳар советига берилган эди. 3 бино физика – математика факультети биноси, 4 бинода эса институтнинг кечки филиали фаолият юритган, бундан ташқари бу бинода олий таълим муассасаларига тайёрлайдиган гуруҳлар ҳам фаолият юритар эди. Бу бино аслида ўқув машғулотларига мослашмаган Бухоро қозисининг собиқ уйи бўлиб, Бухоро шаҳридаги Хоразм кўчаси 10 уйда жойлашганлиги айтиб ўтилган. 1941 йил кузида олийгоҳнинг бинолари ҳарбий муассасаларга ва Бухоро шаҳридаги № 15 Хотин – қизлар педагогика билим юртига берилиб, бунинг натижасида олийгоҳнинг ўзига ўқув хоналарининг етишмаслиги муаммоси келиб чиқади. 1944 йил олийгоҳ кутубхонасида 40565 та турли хилдаги дарсликлар бўлиб, талабалар учун эса ўқув хоналари кутубхонада умуман йўқ эди. 1944 йилда кутубхонанинг иш фаолиятини яхшилаш учун 4046 сўм маблағ ажратилган. Бу маълумотлар олийгоҳнинг 1943 – 1944 ўқув йилидаги ҳисоботларида бериб ўтилган.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Тадқиқотларимиз давомида уруши йилларида Бухородаги таълим муассасалари тарихи ёритилган манбаларда Бухорога кўчирилган таълим муассасалари қаторида мутлақо тилга олинмаган яна бир олийгоҳ тарихига ҳам дуч келдик. Бу ҳақда Бухоро вилоят ижроя қўмитасининг 1942 йил 9 январдаги № 1/20 қарорида тўлиқ маълумот берилган[5]. Ушбу қарорда Бухоро шаҳрига 1942 йилда кўчириб келтирилган Молдавия педагогика институти ва унинг 200 нафар талабасини ўқув хоналари, турар жой билан таъминлаш вазифасига маъсул этиб Бухоро педагогика институти директори Давлат Юсуповга қатор топшириқлар берилади. Жумладан “Наримонов” номидаги мактаб биносини тезда таъмирлаб Молдавия педагогика институтининг ўқув биносига айлантириш, Шергирон аҳоли манзилидаги болалар уйига мўлжалланган бинони талабалар турар жойига айлантириш масалалари ёритилган. II жаҳон уруши йилларида Бухоро педагогика институти жамоаси ҳам фронт ва фронт орти тадбирларида фаол иштирок этди. Бирлашган Бухоро педагогика ва ўқитувчилар институтининг 19 нафар ўқитувчиси, жумладан, М.Ҳасанов, К.Ширбайев, А.Слусариев, Н.Орипов, Р.Курамшин, А.Юсупов, Х.Мамедов, А.Мирханов, Ф.Ерошин ҳамда институтда таҳсил олиб турган 199 нафар талаба урушга жўнаб кетган. 1941 йилнинг октабридан институтнинг 2 та ётоқхонаси ҳарбий госпитал сифатида фойдаланилган. Институт жамоаси 7 та эвакуация қилинган болаларни ўз қарамоғига олган. 1942 йилдан бошлаб институтнинг Гиждувон ва

Шофиркондаги бўлимлари иш бошлаган. 1943 – 1944 йилларда педагогика институтининг сиртқи бўлими иш бошлаган. Институтини 1943 йилнинг июлида рус, ўзбек тили, физика, математика ва табиатшунослик йўналишлари бўйича 44 нафар мутахассис тугатган ва жойларга ишга юборилган. Институт профессор – ўқитувчиларининг таркибини малакали ва тажрибали ходимлар билан тўлдириш, таълим жараёнини сифат жиҳатидан юқори даражага кўтариш мақсадида 1942, 1943 йилларда ташқаридан профессорлар ва доцентлар институтга таклиф этилдилар. 72 та олийгоҳ ходими “Улуғ Батан уруши (1941 – 1945) йилларида фидокорона меҳнати учун”, 30 дан ортиқ профессор – ўқитувчилар турли орден ва медаллар билан тақдирланганлар. Ана шундай қаҳрамонлардан бири Бухоро Педагогика институтининг Тарих факултети кечки бўлими талабаси сифатида жанггоҳларга кириб, қаҳрамон сифатида ватанга қайтган Азим Раҳимов Украина, Полша ва Чехословакияни озод этишда кўрсатган жасорати учун 1945 йил 27 февралда СССР Олий Совети Президиумининг фармони билан “Совет Иттифоқи Қаҳрамони” деган фахрий унвон билан тақдирланди. 1945 йил 28 июл куни Москванинг Кремл саройида унга Қаҳрамон ёрлиғи ва Олтин Юлдуз медали топширилади[6]. Бундан ташқари 1930 йилда ташкил этилган Бухоро олий педагогика институтининг биринчи директори сифатида иш бошлаган Каримжон Ваҳобов ҳам иккинчи жаҳон уруши йилларида кўнгиллилар қаторида жангги отланган. Капитан унвонигача хизмат қилган Каримжон Ваҳобов жасорати учун қатор медал ва орденлар билан тақдирланган. “Жанговор хизматлари учун” медали ва “Қизил юлдуз” ордени шулар жумласидандир. Каримжон Ваҳобов умри давомида бор кучини Бухоро вилоятининг маориф тизимини ривожлантириш ишига сарфлади[7]¹.

ХУЛОСА

Ўзбекистон тарихининг энг долзарб масалаларидан бири ҳисобланган Иккинчи жаҳон уруши мавзуси бугунги кунда бутун дунё нигоҳида бўлиб, айниқса, архив манбаларининг ўрганилиб тадқиқ қилиниши нуктаи назаридан ўз тадқиқотчиларини кутмоқда. Ушбу мавзуга тегишли бўлган аксарият маълумотлар архивларда сақланаётганлигини инобатга олиб, биз тадқиқотчилар олдига ота – боболаримиз босиб ўтган шонли тарих йўлларини ўрганиш, халқимизнинг уруш йилларидаги машаққатли ҳаётини бугунги ёш авлодга етқазиб бериш вазиларини кўяди. Тарих бизни оловли ва суронли йиллардан қанча узоқлаштирса, Ватан озодлиги ва мустақиллиги учун жонларини фидо қилган қаҳрамонларнинг эзгу ва азиз номларини шунчалик чуқур ҳурмат ва эҳтиром билан тилга оламиз.

¹Бугунги кунда Каримжон Ваҳобовнинг шахсий келиб чиқиш ҳужжатлари БВДАнинг 1243-фонд,1-рўйхатида сақланмоқда.

REFERENCES

1. Мирзиёев Ш. Миллий таракқиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: Ўзбекистон, 2018. – Б. 205.
2. Бухарская областная партийная организация в цифрах и документах. Ташкент: Ўзбекистон, 1990. С.168.
3. БВДА. 532– фонд, 1 – рўйхат, 57 - иш, 3 – варақ
4. БВДА. 532– фонд, 1 – рўйхат, 56- иш, 31 – варақ
5. БВДА. 1023– фонд, 1 – рўйхат, 123 - иш, 242 – варақ
6. <https://is.gd/ICI45H>
7. Ochilov Alisher. "The Role of Zamanbaba Culture in The Social and Economic History of Bukhara Oasis During Bronze Age." CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY 2.4 (2021): 42-47.
8. OCHILOV, Alisher. "JEWELRYC TRADITION IS A SOURCE OF STUDY OF BUKHARA HISTORY." Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi 1.1: 105-116.
9. Ochilov, A. T. "DATING OF THE ZAMANBABA CULTURE: ASSED ON ARCHAEOLOGICAL SOURCES." Theoretical & Applied Science 12 (2019): 589-591.
10. Очиллов, Алишер Тўлис ўғли. "БУХОРО ВОҲАСИ ШАКЛЛАНИШИДА ЗАРАФШОН ДАРЁСИНИНГ ЎРНИ ВА ВОҲА ТАРИХИЙ ГЕОГРАФИЯСИГА ДОИР АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР." *Scientific progress* 1.6 (2021): 933-938.
11. Boltayev, Bobir Vaxtiyorovich. "BUXOROLIK MINIATURACHI-RASSOM SADRIDDIN ROCHCHAYEV IJODIGA BIR NAZAR." *Scientific progress* 1.6 (2021): 998-1004.
12. Rajabov, Oybek Iskandarovich. "BUXORODAGI AYRIM MUQADDAS QADAMJO-QAL'ALAR XUSUSIDA." *Scientific progress* 1.6 (2021): 1162-1168.
13. Умаров, Б. Б. "НА КИСЛЯКОВ ТАДҚИҚОТЛАРИДА ЖАНУБИЙ ТОЖИКИСТОН ЭТНИК ТАРИХИ." *Scientific progress* 1.6 (2021): 1005-1009.
14. Тўраева, Г. Б., Ўтаева, Ф. Х., & Жумаева, Н. А. (2021). ОА СУХАРЕВА ТАДҚИҚОТЛАРИДА БУХОРО ТАРИХИ ВА ЭТНОГРАФИЯСИНИНГ ЎРГАНИЛИШИ. *Scientific progress*, 1(6), 1010-1018.
15. Vaxtiyorovich, Boltaev Bobir. "Excerpts from the life of the bukharian artist." Middle European Scientific Bulletin. 12 (2021): 160-165.
16. Murodova, Dilrabo Shomurodovna, and Feruza Xolmamatovna O'tayeva. "TF Gelax tadqiqotlarida Buxoro shahri mudofaa tizimining organilishi." *The Fifth International Conference on History and Political Sciences*. 2015.